

КЕҢЕС ДӘУІРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА СОВЕТСКОГО И СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ САЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІКТІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.З.Отарбаева–

ҚБТУ философия және құқық кафедрасының ассистент-профессоры, т.ғ.к, доцент

Заманауи қоғамның нәтижелі қызмет етуі үшін әлеуметтік серіктестік жүйесінің дамуы орасан зор. Бүгінгі таңда әлеуметтік серіктестікті қаржыгерлер, әлеуметтанушылар, философтар мен саясаттанушылар зерттеуде. Алайда қоғамдық әрі ғылыми мүддені есептегенде, бұл құбылыс күрделі және көп аспектілі сондықтан, әлеуметтік серіктестік деген бірігей ұғым әлі қалыптасқан жоқ. Қазіргі таңда қоғамдық ғылымдарда осы категорияны сипаттайтын екі негізгі түсініктеме бар. Әлеуметтік серіктестік дегеніміз еңбек саласындағы еңбек және басқадай әлеуметтік экономикалық қарым-қатынастарды реттеуге бағытталған жұмыс беруші, мемлекеттік органдар, кәсіподақтар арасындағы ара қатынастар жүйесі. Жалпы айтқанда, қоғамдағы екі немесе үш сектор арасындағы; мемлекеттік құрылымдар, коммерциялық ұйымдар және мемлекеттік емес ұйымдардың әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу мақсатында, яғни сектораралық серіктестік болып табылады.

Біздің пайымдауымызша, әлеуметтік серіктестікті көп деңгейлі қарым-қатынастар құрылымы ретінде қарастыру керек. Мұнда негізгі деңгей ретінде еңбек қарым-қатынастарын реттейтін қатынас болып табылады. Олар салалық, аймақтық, тәжірибелік деңгейде және өндірісте, ұйымдар мен мекемелердегі ұжымдық келісімдер жүйесі арқылы жүзеге асады. Қазақстандағы еңбек саласындағы әлеуметтік серіктестік мәселесі мемлекет тарапынан нормативті-құқықтық реттеумен қамтамасыз етілген.

Қазақстандағы әлеуметтік серіктестік жүйесінің әртүрлі деңгейлері бар:

- 1) басты келісім;
- 2) аймақтық келісімдер;
- 3) салалық (тарифтік) келісімдер;
- 4) ұжымдық келісімдер.

Республикалық деңгейде Қазақстан Республикасының Үкіметі мен республикалық жұмыскерлер бірлестігі мен жұмыс берушілер қоғамы арасындағы 2009-2011 жылдарға бағытталған Бас келісім жүзеге асуда. Бұл құжат Республикалық үш жақты комиссия – Үкімет, кәсіподақтар мен жұмыс берушілер арасындағы әлеуметтік және еңбек қарым-қатынастарының қызметі мен міндеттерін республикалық деңгейде бекітеді. 2009-2011 жылдарға негізделген Бас келісімде еңбек және әлеуметтік саласының барлық спектрлері қамтылған; еңбек нарығы мен еңбек қарым-қатынастарының дамуы, халықты еңбекпен қамтамасыз ету деңгейін өсіру, кадрлардың тәжірибелі дайындықтарын жақсарту, әлеуметтік саясаттың дамуы, әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету, еңбек және денсаулық сақтау [1].

БҰҰ-ның бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, әлеуметтік серіктестікті қалыптастыру және халықаралық, отандық компанияларының нәтижелі қайырымдылық тәжірибесі, әлеуметтік жобалардың маңыздылығы мен абыройын көтеру жөніндегі Жаһандық келісімді енгізу мақсатында Бас келісімге бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі туралы тармақ енгізілген. Бұл Бас келісім республиканың салалық және аймақтық деңгейдегі әлеуметтік серіктестер арасындағы келісімнің негізі болып табылады.

Бұл мақалада Қазақстан республикасындағы еңбек қарым-қатынастары саласындағы әлеуметтік серіктестік идеяларының қалай жүзеге асатыны және сегіз облысты: Алматы, Атырау, Шығыс-Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Солтүстік-Қазақстан және Оңтүстік-Қазақстан облыстарын мысалға алып, үш жақты келісімнің қандай мәселелерді шешетіні туралы мейлінше түсіндіруге тырыстық.

Мағлұматарды сараптау нәтижесінде, сегіз аумақта да облыс әкімшілігі мен облыстық кәсіби одақтар кеңесі, жұмыс берушілер мен кәсіпкерлер бірлестіктерінің 2009-2011 жылға бағытталған келісімдерге қол қойылғаны анықталды [2]. Жеке облыстарда жұмыс берушілер мен кәсіпкерлерді облыстық ұйымдар танытады, ал басқа жерлерде – Қазақстан Республикасының ұлттық-экономикалық палатасының бірегей ұлттық одағының облыстық филиалдары «Атамекен Одағы», ШҚО-да – үш одақ ЗТБ ҰЭП «Атамекен Одағының» филиалы, ЗТБ ШҚ Ассоциациясы «Өндірісшілер мен өндірістер Одағы» және АҚ «Қазақстан шаруалары Одағы».

Аудандық және ірі қалаларда үш жақты комиссиялардың қызметін ұйымдастыру шарасы нәтижелі атқарылып жатыр. Қазақстан Республикасының «Әлеуметтік серіктестік» заңына сәйкес республикамыздың барлық аудандары мен қалаларында аудан және қала әкімшіліктерінің қаулысымен аудандық және қалалық үш жақты комиссияның әлеуметтік-еңбек қарым-қатынастарын реттеу бекітілген.

Комиссия аясында әлеуметтік-экономикалық мәселелерді зерттеу, комиссия шешімдерінің орындалуын бақылау және аумақтық үш жақты келісімнің міндеттемелері жөніндегі жұмыс топтары немесе кеңестер ұйымдастырылды.

Аумақтық келісімдер әлеуметтік-экономикалық саласындағы сан алуан мәселелерді қамтиды: экономикалық даму, халықтың айлық кірісі, еңбекпен қамтамасыз ету нарығы, еңбек жағдайларын жақсарту мен қорғау, жұмыскерлердің кәсіби біліктіліктерін арттыру, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік сала, азаматтардың еңбек құқықтарын қамтамасыз ету, әлеуметтік серіктестік.

Егер кәсіподақтар үшін үш жақты келісім – жұмыскерлердің жағдайларын заңды түрде жақсарту болса, ал жұмыс берушілер үшін елдің әлеуметтік-экономикалық саясатының қалыптасуына белсенді қатысу болып табылады. Ал аумақ үшін күштер консолидациясы арқылы өз мүделерін алға тарту, мемлекеттік тапсырыстар алу, жеңілдікпен несиелер алу болып табылады.

Үш жақты келісімдерден басқа, ауданда **салалық тарифтік келісімдерге** қол қойылады, олар жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасындағы әлеуметтік-еңбек қарым-қатынастарын реттейді, еңбекақы нормаларын және басқа да еңбек жағдайларын, жұмыскерлерге арналған әлеуметтік кепілдіктер мен жеңілдіктерді белгілейді. Салалық келісімдер білім беру, денсаулық сақтау, көлік салаларында және агроөндіріс кешенінде жүзеге асырылады. Облыстағы энергетика, машина жасау салалары, АҚ «Қазақтелеком» және АҚ «Қазпошта» жүйесінің ұйымдары республикалық салалық келісімдермен қамтылған. Үш жақты келісімнің басты тармағы ретінде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі болып табылады. Бұл терминнің қолданылуына көп уақыт болғанына қарамастан, 2009-шы жылдың 17-ші шілдесінде Қазақстан Республикасының «Жеке кәсіпкерлік» туралы заң қабылданбай тұрғанға дейін бұл жөнінде туралы нақты және бірегей ұғым болған емес. Енді Заңда «бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бұл – жеке кәсіпкерлерлік объектілерінің қоғамның әлеуметтік, экономикалық және экологиялық салаларының дамуына өз еркімен үлес қосқаны» деп анықталып бекітілген.

Алматы облысында көптеген кәсіпкер жергілікті қауымдастықтың қоғамдық өміріне белсенді қатысуда. Әлеуметтік жауапкершіліктің ішкі механизмдерін өз кезегімен қалыптастырып отырған беткеуістар компаниялар тәжірибелерінің ілгері басуы бар. Оларға мынандай компанияларды жатқызуға болады: ЖК «Санат Сервис», АҚ «Қазақстан Қағазы», АҚ «Трансстроймост», ЖШС (жауапкершілігі шектелген серіктестік) «Құрылыс», Текелідегі ГОК АҚ «Қазцинк», ЖШС «Кнауф Гипс Қапшағай», АҚ «Бент», ЖШС «Филипп Моррис Қазақстан», ЖШС «Галлахер Қазақстан», АҚ «Қазақтелеком», АҚ «Тас-Құм», ЖШС «Тоқжайлау», ЖШС «Алкан Пэкеджинг». Осы кәсіпорындардағы бизнестің әлеуметтік жауапкершілік элементтері барлық бағыттарда байқалады: өндірісте, кадрлық саясатта, жергілікті қауымдастықпен қарым-қатынаста және ұлттық тәсілдерді өндіруге белсенді қатысады. Жеке кәсіпкерлер тұрмыс жағдайы төмен азаматтарға, соғыс ардагерлеріне, жетімдерге, мүгедектерге, көп балалы аналарға, балалар үйлеріне, интернаттарға және білім беру мекемелеріне қол ұшын беріп жатыр.

2008 жылдың бірінші кварталында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі шеңберінде Алматы облысында 1 млрд. 125 млн. 920 мың теңге сомасында, оның ішінде 31 – білім беру саласына, 4 – денсаулық сақтауға, 12 – мәдениет пен спортқа, 48 – халықты әлеуметтік қорғауға және 23 – басқадай қажеттіліктерге жұмсалатын 118 меморандумға қол қойылды. Соның ішінде 2009-шы жылдың бірінші кварталында 1970,0 теңге құрайтын 5 меморандумға қол қойылды [3].

Халықты әлеуметтік және еңбекті қорғау Министрлігі мен Атырау облысының әкімі және ЖШС «Теңізшевройл» арасында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі аясында әлеуметтік жоспарларды жүзеге асыру үшін ортақ одақ туралы Меморандумға қол қойылды.

ЖШС Теңізшевройл», «Ігілік» бағдарламасына сәйкес, Құлсары қаласындағы №6 өндіріс техникалық мектептің құрылысына 1 148076,19 мың теңге көлеміндегі қаражатты өз мойнына алды [4].

БҰҰ-ның әлеуметтік еңбек қарым-қатынастары саласында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі жөніндегі Жаһандық келісімді енгізу мақсатында халықты әлеуметтік және еңбекті қорғау Министрлігі және әлеуметтік бизнес-құрылым арасында 9 жұмыс берушімен келісімге қол қойылды. Олар: ЖШС «Өнерпаз», ЖШС «Қазкоминжиниринг», ЖШС «Батыс транспорт СИМ», АҚ «Теңізмұнайқұрылыс», ЖШС «Диар», АҚ « Медицина», ТОО «Дана», ЖШС «Жылыой», ЖШС «МК Бизнес».

Павлодар облысында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі жөніндегі 181 Меморандум бар. Солардың ішінде:

-Павлодар облысының әкімшілігі мен АҚ «Павлодарэнерго» арасындағы 655,0 млн. теңге құрайтын сомаға;

-Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігі, Павлодар облысының әкімі және АҚ «Трансұлттық компания «Қазхром», тұрғын үйлер салу жөніндегі әлеуметтік жобаны жүзеге асыратын Ақсу ферроерітінді зауыты және әлеуметтік салада;

Солтүстік-Қазақстан облысында 2008 жылы 1122,8 млн. теңге құрайтын 78 меморандумға қол қойылған. 2009 жылдың қаңтар-наурыз айларында 55 млн. теңгені құрайтын 20 меморандумға қол қойылды [5]. Қол қойылған меморандумдарда мектептерді, ауыл клубтарын, стадиондарды, жолдарды, ем-дом амбулаторияларын жөндеу, тұрғын үйлер салу және су құбырларын өткізу мәселелері көрсетілген.

Республикалық Форумда «Ұжымдық келісімге қол қойыңдар!» деген республикалық акция басталған. Бұл кәсіпорындар мен жұмыс берушілерге барлық кәсіпорындарда жекеменшік түрлеріне қарамастан, Еңбек Кодексінің нормаларына сәйкес кәсіподақтық ұйымдары бар жерлердің барлығында ұжымдық келісімдерге қол қоюға түрткі болды. Осы акцияның арқасында көптеген кәсіподақтар бизнестің әлеуметтік жауапкершіліктеріне ден қойылған мәселелерде ұжымдық келісімдерге мұқият қарайтын болды. Акция өткізілген уақыт кезінде тек ОҚО-да 4517 ұжымдық келісімдерге қол қойылып, 5000 адамнан тұратын 78 жаңа кәсіптік ұйымдар құрылған болатын [6-32]. Ұжымдық келісімге жұмыс беруші мен жұмыскердің өзара міндетемелері енгізіледі. Олар мынандай мәселелерді қамтиды: өндіріс орындарын жетілдіру, біліктілікті арттыру мен еңбекақыны, жәрдемақыны, өтемақыны, қосымша төлемдерді төлеу формалары мен мөлшері, ақшаның құнсыздануы мен бағалардың көтерілуіне байланысты еңбекақы механизмдерін реттеу, ұжымдық келісімдердің шарттарын орындау және т.б болып табылады.

Кәсіпорындар мен кәсіподақтар арасындағы бір-екі жылға бағытталған ұжымдық келісімдер наразылық шараларын алдын алатын еңбек қарым-қатынастарын реттейтін нәтижелі форма екендігін айшықтайды.

Аумақтағы жұмыс берушілер кәсіпорындармен ара-қатынастарында еңбекақыны төлеу, еңбекпен қамтамасыз ету, әлеуметтік кепілдіктер мәселесінде келісілген саясатты ұстануға тырысады. Осылайша, екі әлеуметтік серіктес – кәсіпорындар мен кәсіпкерлер бірлестіктері арасындағы сұхбат еңбек қарым-қатынастарын реттейтін басты құрал болуы тиіс.

Әлеуметтік серіктестік мемлекеттің және атқарушы органдар мен өкілдерінсіз жүзеге аспайды. Мемлекеттің қызметі басқа серіктестер – кәсіподақтар мен кәсіпкерлердің қызметтерінен ерекше. Мемлекет серіктес тарапы ретінде төреші, делдал, үйлестіруші, заң шығарушы қызметтерін атқарады. Сонымен қатар, мемлекет еңбек қарым-қатынастарына (кәсіподақтар құқықтарын шектеу, ереуілдерге тыйым салу, бизнеске шарт-талаптар қою) әкімшілік жағынан шектен тыс араласса, нәтижелі сұхбаттың болуы екіталай. Алайда мемлекеттің әлеуметтік консенсустағы қажетті мүше екенін жоққа шығаруға болмайды. Кәсіпорындарда ұжымдық келісімге қол қойғанда, мемлекет бұл шараға тікелей араласпайды, бірақ қатысады. Бұл мемлекеттің кез келген келісім шарттарға қол қойған кезде еңбекақы мен еңбек жағдайын қамтамасыз етудегі белгіленген ең аз деген төлем деңгейінен түспеуін заңды түрде белгілегенінен байқалады.

Осы мақаладағы мәліметтер сараптамасы аумақтағы әлеуметтік серіктестіктің дамуы мынандай басты мақсаттарға бағытталғанын көрсетеді:

- аумақтағы экономикалық өзгерістердегі әлеуметке бағытталған саясатпен қамтамасыз ету;
- өмір сүру деңгейінің кепілдік жүйесін құру және орындалуына жауап беру;
- әлеуметтік-еңбек және сонымен байланысты экономикалық қарым-қатынастарды реттейтін нәтижелі механизммен қамтамасыз ету;

- келісімдерді жасау және отыру, әлеуметтік серіктестіктің барлық дәңгейіндегі заңға сәйкес ұжымдық келісімдер;

- ұжымдық еңбек дауларын алдын алу және жанжалдарды шешуге септігін тигізу.

Осылайша, аумақтардағы әлеуметтік серіктестікті сараптау барысында әлеуметтік серіктестікті қоғамдағы тепе-теңдік қызметін атқаратын және екі жақтың өзара нәтижелі қызмет ететін маңызды әлеуметтік институт ретінде қарастырамыз. Сондықтан мұндай қарым-қатынастар аумақтардың саяси, әлеуметтік және экономикалық даму мәселелерін шешуде барлық мүмкіншіліктерді пайдалануға болады.

1. <http://www.zakon.kz/141684-generalnoe-soglashenie-mezhdu.html>

2. Әлеуметтік-еңбек қарым-қатынастарындағы әлеуметтік серіктестік және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің дамуы туралы. // <http://paryz.kz/>.

3. http://paryz.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=30

4. Сол жерде.

5. Сол жерде.

6. Әлеуметтік серіктестік жөніндегі Үшжақты Келісім. - Алматы, 2010. - Б.251.

Резюме

В данной статье сделан анализ материалов с целью понять, как в регионах Казахстана происходит реализация идей социального партнерства в области регулирования трудовых отношений и какие задачи решают трехсторонние соглашения на примере восьми областей Казахстана: Алматинской, Атырауской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Южно-Казахстанской.

Summary

Otarbayeva Bakhytnur Zeinullayevna. In this article there is an analysis of materials in order to understand how the regions of Kazakhstan the realization of ideas of social partnership in the field of labor relations is going on and what kind tasks are solved by tripartite agreements on the example of the eight regions of Kazakhstan: Almaty, Atyrau, East Kazakhstan, Karaganda, Kostanai, Pavlodar, North Kazakhstan and South Kazakhstan.

ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫН АЙЫПТАУ МЕН ҚУҒЫНДАУ (XXғ. 30-жылдары)

Қ.Ғ.Даркенов -

т.ғ.к., Ы.Алтынсарин атындағы АрқМПИ доценті

Өткен ғасырдың 30-шы жылдары кеңес әдебиетінің, оның ішінде қазақ әдебиетінің де дамуы, жаңа шығармалардың да туу кезеңі болумен қатар, тоталитарлы мәдениетке бет бұруда шешуші кезең болды.

Осы кезеңде пролетарлық әдебиеттен «...өмірді білу мен түсіну, көркем шығармаларда оны шындықпен бейнелеп көрсету, жай ғана жаттанды, схолостикалық, қан сөлсіз өлі күйінде, жай ғана, «объективті нақтылық» ретінде бейнелеу емес, ал, оның нақты түрде революциялық дамуын бейнелеу керек. Осындай жағдайда көркем бейнелеудегі ақиқат пен тарихи дәлдік социалистік реализм рухында еңбекшілерді идеалық жағынан қайта құру мен тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болуды» талап етілді. [1, 85-б.]. «Әдебиетке, жалпы өнерге тек қана партия бақылауында тәрбие міндеттерін жүзеге асыратын құрал ретіндегі рөл жүктелді. Жаңа экономикалық саясат кезінде, одан кейінгі он жыл ішінде әдебиет мәселелеріне оның ішінде, әдебиетте қалай жаңалықтар жасауға, енгізуге болады деген мәселеге байланысты туған айтыс таласқа нүкте қойылды». [2, 427-б.].

Социализм құрылысы барысында пролетариат диктатурасы идеясын ұстанған әдебиет пен баспасөз біртіндеп идеологиялық қаруға айналды, «халық жауларын» іздеу мен табуға тартылды. Қазақстанда ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп әдебиет пен әдебиетшілерді айыптау, әшкерлеу мен қудалау етек алды. 20-шы жылдардың соңы мен 30-шы жылдардың басында айыпталып, қудаланған қазақ